

‘Wat helpt ons dat allemaal?’

De toegenomen bemoeienis van de radicale socialisten met de arbeidersbevolking was niet onopgemerkt gebleven. Maanden de kranten dinsdagochtend vooral de arbeiders zelf tot matiging, de volgende dag, woensdag 4 juli, werd de verantwoordelijkheid voor de onlusten voornamelijk bij Wijnkoop en de SDP gelegd.¹ De meeste kranten deden, waarschijnlijk met het idee dat goede informatievoorziening de rust zou kunnen herstellen, uitgebreid verslag van het onderhoud dat de SDAP de vorige dag met de regering had gehad. De toezeggingen die de nationale overheid aan de SDAP en de bevolking had gedaan, werden neutraal verslagen en uit de algehele toonzetting bleek dat er eigenlijk geen reden tot oproer meer zou hoeven zijn.

Dinsdag waren de plunderingen van de vrouwen gewoon doorgedaan. Wel werden ze vaker voorbereid en had hun karakter meer met de oorlogsomstandigheden van doen. Ook de aanwezigheid van (stakende) mannen op straat kwam steeds duidelijker in de berichtgeving terug. Een verslaggever hoorde hoe op Kattenburg zijn eigen krantenberichten onder het mom van ‘zelf gezien’ werden afgestoken en een bron van nieuwe plannenmakerij werden. De heldendaden ‘der talrijke moderne Kenau Hasselaars’ werden onvermoeid opgesomd, een man sprak vanaf een drinkfonteinje de buurtbewoners toe, en een vrouw die te laat bij een plundering was geweest, verkondigde dat de vrouwen die mis gegrepen hadden “‘bij voorkomende gelegenheid beter op d’r portie zouden passen, want ’t lei d’r opgescheept, meneer, net als bij God in Frankrijk’ – ‘in Duitsland’, verbeterde buurvrouw die wèl van de ‘voorkomende gelegenheid’ geprofiteerd had.”²

Op de Hoogte Kadijk had ’s ochtends een georganiseerde aanval op een spekkaar plaatsgevonden. De varkens werden vervoerd van het koelhuis in de Vriezeveem naar het abattoir en de vrouwen wisten met grote waarschijnlijkheid dat dit transport plaats zou hebben, want allen waren gewapend met grote keukenmessen.³ Ook in de Kleine Wittenburgerstraat had men die ochtend succes en werd een tweede spekkaar geconfisqueerd. Op een foto geschoten net na de plundering voor slager Gunther valt met name de overheersende aanwezigheid van mannen op.⁴ De spekkaar was niet zonder slag of stoot gewonnen en de politie had stevig moeten optreden. Volgens *De Tribune* was het optreden zelfs provocerend geweest: “Allerlei autocraatjes loopen zeer uittartend rond met de geladen

¹ *De Telegraaf*, 3 juli 1917 (avonded.) *Het Volk*, no.5285, 3 juli 1917; no.5286, 4 juli 1917. *De Amsterdammer*, no.1598, 4 juli 1917.

² *De Telegraaf*, 4 juli 1917 (ochtended.). *Algemeen Handelsblad*, 3 juli 1917 (avonded.).

³ *Algemeen Handelsblad*, 4 juli 1917 (ochtended.). De keukenmessen werden bevestigd door de politie: SGA; arch.5181, inv. 3839, indic. 3592. De vrouwen verdeelden de varkens eerlijk, én in alle openbaarheid in een leegstaand pand op de Kadijk. Deze openbaarheid duidt wellicht op toegenomen brutaliteit. Vgl. de herinnering van Sien Metz aan een plundering van een slager op Wittenburg, die in de buurt bekend stond als OW-er: “Twee vrouwen hadden een half varken bemachtigd. Er was een hele grote vrouw bij, die haar schort had uitgedaan en dat er overheen had gelegd. Op de trap waar ze woonden hebben ze dat varken in tweeën gesneden. Voor ieder de helft.” (Verduyn, *Getuigen van een generatie*, 33.)

⁴ *Het Leven*, no.28, 10 juli 1917.

revolver in de hand.”⁵ Het was tot een treffen tussen de agenten en arbeiders gekomen, waarbij één man met veel bravoure zijn hemd maar weer eens open trok en geroepen zou hebben: “Doorsteek me dan maar!” om vervolgens met geweld van het toneel verwijderd te worden.⁶ Ook verschenen in toenemende mate de eenvoudig te mobiliseren ‘straatjongens’ op het toneel. ’s Avonds braken zij bij handelaar Strüve op de Kattenburgerkade in en werden kistjes met vijgen, chocoladetabletten, suiker, stijfjel, wat men maar te pakken kon krijgen, meegenomen. Ook bij kruidenier ‘De Amsterdammer’ werd de winkel leeggeroofd. Het ‘tuig’ ging volgens het *Algemeen Handelsblad* zelfs zo brutaal te werk dat het licht erbij aangestoken werd.⁷

Een man die er met een hele kist stijfjel van door ging, werd door vrouwen achtervolgd en gedwongen de geplunderde waar eerlijk te verdelen. Veel mocht het niet baten, want een groot deel van de goederen lag al vertrapt op straat, waarbij de voorraad peper nog een flinke niesbui zou hebben veroorzaakt.⁸ De geplunderde waar werd steeds diverser: met aardappelschaarste had het weinig meer te maken, met algemene frustratie over de gevolgen van de oorlog des te meer. De plundersaars richtten zich in toenemende mate op OW-ers; zo scheen de aanval op ‘De Amsterdammer’ een van te voren opgezet plan te zijn. Verslaggevers kregen te horen dat de kruidenier sinds kort als onsympathiek in de buurt bekend stond, vanwege het achterhouden van voorraden voor de distributie; volgens sommigen enkele balen koffie, volgens anderen acht balen bruine bonen, waarbij de onduidelijkheid misschien iets zegt over de mobiliserende rol van het gerucht.⁹ Dat het volk een tactiek voerde, werd ook gevreesd door de Engelse consul. Naast de pakhuizen was die avond de Engelse firma ‘Dicks schoenen’ leeggeroofd en de consul vroeg zich voorzichtig af of hiermee de Nederlandse neutraliteit niet in het geding kwam. De politie kon hem echter gerust stellen: de plundersaars was het met grote waarschijnlijkheid enkel om de schoenen te doen geweest.¹⁰ Die impulsiviteit kwam ook tot uiting in de plundering van een drankzaak: “Tegelijkertijd werd een wijnhandel totaal leeggehaald, waarop de meest ergerlijke toneelen volgden. Jongens van 17 en 18 jaar, enkele nog met bloedende armen door het inslaan der ruiten, stonden zich midden op straat aan port en whiskey te bedrinken,” zo observeerde *De Telegraaf*. Ook de dokters die de gewonden verbonden, constateerden dat de plundersaars onder invloed van sterke drank waren. Volgens *De Vrije Socialist* was dit enkel een pijnlijk gerucht, maar *De Tribune* – al was het natuurlijk onzin dat het hele proletariaat van Amsterdam beschonken zou zijn geweest – ontkende de dronkenschap niet.¹¹

Woensdagochtend kregen de arbeiders te maken met een nieuwe bron van onlusten: huiszoekingen naar geplunderde voorraden. Groepsgewijs en zo onopvallend mogelijk trok de politie

⁵ *De Tribune*, no.228, 3 juli 1917.

⁶ *Het Volk*, no.5286, 4 juli 1917.

⁷ *Algemeen Handelsblad*, 4 juli 1917 (ochtended.).

⁸ *De Telegraaf*, 4 juli 1917 (ochtended.).

⁹ *Ibid.* *Het Volk*, no.5286, 4 juli 1917. *De Vrije Socialist*, 7 juli 1917, beaamde dat de plundering een ‘les’ moest zijn.

¹⁰ SGA; arch.5168, inv.269, indic.427a-d.

¹¹ *De Telegraaf*, 4 juli 1917 (ochtended.). *De Vrije Socialist*, 14 juli 1917. *De Tribune*, no.228, 4 juli 1917.

de arbeidersbuurten in, maar de bewoners hadden de tactiek al spoedig in de gaten en stelden elkaar op de hoogte. Met de enorme voorraden die nu in sommige panden ontdekt werden, leek voor veel arbeiders de norm overschreden: tot waar men zelf tekort aan had, leek de grens van het plunderen te zijn. Ook de solidariteit tussen de buurten, die bij 'het beleg' van Kattenburg nog aanwezig was, leek te zijn verdwenen. Een Kattenburger vertelde een verslaggever dat er op Wittenburg meer te vinden was: "Daar is 't zoo'n gespuis, meneer! De vrouwen uit Wittenburg komen hier 's avonds op Kattenburg invallen doen!"¹² Het was duidelijk dat men het plunderen enigszins zat aan het worden was. 's Ochtends was nog een spekkar van een 'exportslager' aan een groep vrouwen ten prooi gevallen en een groepje oudere mannen en vrouwen uit de Boerensteeg (o.a. twee vrouwen van 58 en 71 jaar!) roofden de etalage van schoenenwinkel Mato leeg.¹³ Het plunderen nam echter aanzienlijk af, en een verslaggever, weliswaar van *Het Volk*, had een vrouw horen zeggen: "Wat helpt ons dat allemaal? (...) Daar krijgen we niks meer te eten mee. De jatters halen weg, wat voor ons allemaal bestemd is."¹⁴

Zeer waarschijnlijk onder invloed van de oproep in de Diamantbeurs de vorige avond breidden de stakingen zich woensdagochtend aanzienlijk uit. Niet-socialistische arbeidersbonden gaven in allerlei pamfletten uit waarin men zich distantieerde van de oproep en de 'verkeerde invloed' van de radicale socialisten veroordeelde. Bij de fabrieken trokken de arbeiders hun eigen plan. Bij de Nederlandse fabriek van Werktuigen en Spoorwegmateriaal was de staking vrijwel algemeen; de 'onderkruipers' die wel aan het werk wilden gaan, werden door een cordon van stakers voor de fabriekspoort tegengehouden, waarop een grote vechtpartij tussen de mannen ontstond.¹⁵ De arbeiders hanteerden echter ook een meer inventieve methode om hun collega's tot staken over te halen: een staker beschreef in *De Tribune* hoe een groep met een rode vlag van de Landelijke Federatie van Metaalbewerkers onder het zingen van revolutionaire liederen door de stad was gelopen en bij verscheidene metaalfabrieken de arbeiders (en zelfs enkele geïnterneerden in het Frans!) de actie had uitgelegd en hen tot staking opgeroepen.¹⁶ Bij de dropfabriek had een groep mannen en meisjes, onder minder georganiseerde leiding, gepoogd het gebouw binnen te dringen om de jonge arbeidsters tot staking over te halen.¹⁷ Ook bij de munitiefabriek aan de Hembrug werden overredingspogingen gedaan. Uiteindelijk zouden hier zo'n 5 à 800 van de 5500 werklieden staken; maar bij de munitiefabriek ging kwaliteit voor kwantiteit: "Nu gebleken is, voor wie de munitiewerkers het

¹² *De Telegraaf*, 6 juli 1917 (ochtended.). *De Amsterdammer*, no.1600, 6 juli 1917.

¹³ *De Tribune*, no.229, 4 juli 1917. SGA; arch.5225, inv.4707, scanno.00729000026 en 27 Deze schoenendiefstallen bij Dick en Mato waren overigens niet erg succesvol: een vrouw had geschreeuwd: "Kenne ze ook geruild worre, azze niet passen?", maar het bleek moeilijker een heel paar te grijpen, waardoor er de volgende dagen een onderling handeltje in enkele schoenen ontstond.

¹⁴ *Het Volk*, no.5287, 5 juli 1917.

¹⁵ *Algemeen Handelsblad*, 4 juli 1917 (ochtended. en avonded.).

¹⁶ *De Tribune*, no.229, 5 juli 1917.

¹⁷ SGA; arch.5181, inv. 3839, indic. 3592.

moordtuig in de eerste plaats maken, nl. voor hun eigen vaders en moeders, achtten zij zich verplicht den arbeid neer te leggen,” zo schreef *De Tribune*.¹⁸

Het produceren van munitie kon slechts op één doel gericht zijn, namelijk het doden van mensen. Een staking in de munitiefabriek verbond de stakingen dus niet alleen met de voedselplunderingen, maar ook met het geweld dat bij een oorlogstijd hoorde. Dat dit geweld zich niet alleen tegen de arbeiders hoefde te keren, bleek uit enkele geruchten na het oproer. Een informant van de politie, J. van der Heeg,¹⁹ vertelde hoe er in de fabrieken opruiend over het oproer werd gesproken. Vervolgens hoorden twee trambestuurders, op zowel lijn 13 als 18, passagiers praten over diefstal van wel 20.000 patronen uit de Hembrugfabriek. Voor de politie reden genoeg om een nauwkeurig onderzoek in te stellen. Agenten vingden in de arbeidersbuurten geruchten op over de verdeling van de geweerpatronen onder afgezwaaide landstormers, die thuis nog hun geweer hadden liggen, en een deel van de patronen zouden bij een inwoner van de Vinkenstraat thuis opgeslagen zijn. De directie van de Hembrug achtte de diefstal niet waarschijnlijk en gaf als enige mogelijke dader de 28-jarige Gerrit Jan Greve, woonachtig in – nota bene! – de Vinkenstraat 80-III op. Mevrouw Nieuwstede, die in de Javastraat een winkel in naaifurnituren bezat, had in haar winkel verontrustende verhalen gehoord over de militairen die aan de Hembrug werkten. Op het verzoek naar het hoofdbureau van politie te komen om de namen van haar informanten bekend te maken, weigerde zij echter in te gaan en de politie tekende geruststellend aan dat de militairen werkzaam aan de Hembrug hun wapens (tijdelijk) behoorden in te leveren.²⁰ Het verhaal omtrent de diefstal liep uiteindelijk met een sisser af, maar biedt wel enig zicht op de mogelijkheid van een gewapende revolutie. Het belang van volkswapening was binnen de radicaal-socialistische groepen verre van unaniem geaccepteerd,²¹ maar kreeg door deze berichten uit de arbeiderswijken meer dan alleen een theoretische invulling.

's Middags werden er door de socialisten opnieuw twee vergaderingen belegd: een niet voor de pers toegankelijke bijeenkomst in Handwerkers Vriendenkring en een vergadering in d'Geelvinck. Opnieuw werd de staking gepropageerd, en in d'Geelvinck meende J.G. van Zelm, anarchist en voorzitter van de Federatieve Bond van Gemeentewerklieden, dat men nu moest doorzetten, want: “Wij zouden dol zijn als wij de arbeiders nu weer lieten inslapen, nu wij hen eenmaal warm hebben gekregen.”²² Dat Van Zelm met deze opmerking de radicale socialisten misschien teveel credit gaf voor hun bijdrage aan de mobilisatie van de arbeiders bleek uit een openluchtvergadering van

¹⁸ *De Tribune*, no.228, 4 juli 1917. Cijfers: *Algemeen Handelsblad*, 5 juli 1917 (ochtended.).

¹⁹ J. van der Heeg was oud-hoofdbestuurder van de Christelijk-Sociale Partij.

²⁰ SGA; arch.5225, inv.4707, scanno.00729000055, 89 t/m 92, 94 t/m 96, 98, 99, 103-104. Ook zou men net als in 1911 een knokploegenstelsel willen opzetten: drie vrouwen zouden bij woningen naar binnen gaan om de daar aanwezige voorraden op te eisen, terwijl buiten vier mannen de agenten met geweld te woord zouden staan. (scanno. 88) Zie verder ook het verslag van inspecteur Versteeg (scanno. 64-64): er zouden lijsten van brandstoflocaties zijn aangelegd; het aantal advertenties waarin wapens en munitie werden aangeboden, was toegenomen; arbeiders zouden bewapend zijn. Deze geruchten werden door Versteeg verbonden met angst voor revolutie.

²¹ Blom, *Niet voor God*, 530-531. Bauman, *De Tribunisten*, 120-122.

²² *Algemeen Handelsblad*, 5 juli 1917 (ochtended.).

havenarbeiders diezelfde middag. Een onbekende spreker, die overigens wel volgens *De Telegraaf* door omstanders voor ‘niet nuchter’ werd verklaard, verklaarde dat de havenarbeiders gisteravond A hadden gezegd, dus nu ook B moesten zeggen. De arbeiders dienden zelf een daad te stellen, en hadden ‘dat slampamper van een Wijnkoop’ niet nodig.²³ Het staken of dienstweigeren van de mannen waren gezien het belang voor ‘de revolutie’ dan wel sterk verbonden met een ideologisch kader, toch zal lang niet iedere arbeider zich van deze politieke achtergrond van zijn daad bewust zijn geweest en slechts een minderheid zal weloverwogen uit ideologische overtuiging hebben gehandeld.

Een van die uitzonderingen was de ‘heldendaad’ van seinwachter J.C. Alders. Alders had op woensdag 4 juli een trein uit Weesp, volgeladen met militairen die de orde in Amsterdam zouden komen herstellen, tijdenlang voor een rood sein laten staan en daarmee de repressie van het oproer, al was het maar voor even, uitgesteld. De seinwachter was lid van de Internationale Anti-Militaristische Vereniging, tevens onderdeel van het RSC, en hij vond het de moeite waard zijn overwegingen aan *De Vrije Socialist* te sturen. Uitermate gedetailleerd beschreef Alders de situatie, waarbij hij zijn overweging als volgt verwoordde: “Ik meende dat ik dan [als hij de trein door zou laten] dienst verrichtte aan het militarisme en ook aan het kapitalisme. Deze daad was niet plotseling bij mij opgekomen en ook niet met een warm hoofd verricht, doch daarover verkeerde ik den geheelen dag al in een inwendigen tweestrijd. Ook was ik mij volkomen bewust dat hierop straf volgde en het geval als dienstweigering zou worden opgenomen. Ook wilde ik in deze niet langer meewerken aan de ellende des volks en vond ik dat er al genoeg soldaten en goudvinken in de hoofdstad aanwezig waren (zelfs te veel).”²⁴ De daad van Alders was haast te mooi om waar te zijn: een man uit het volk offerde zich weloverwogen op in de strijd tegen het militarisme en kapitalisme. David Wijnkoop telegrafeerde de *Pravda* van Lenin over dit staaltje van solidariteit en van J.C. Alders werd een heuse ansichtkaart gemaakt.²⁵ Het verhaal van Alders paste natuurlijk perfect in het socialistische plaatje van een oproer in de richting van een revolutie. Het beeld van de man, de staker, de dienstweigeraar, kortom de revolutionair stond op de afbeelding van Alders centraal. Hoewel er van de vrouwelijke plundersaars even heldhaftige voorbeelden bekend waren, leken zij geen socialistische ansichtkaart waard.²⁶

Het gedrag van de mannen werd in toenemende mate door de radicale socialistische geleid en gepolitiseerd; het is moeilijk hier een eigen bewustzijn van te achterhalen. Feit was dat de stakingen relatief spontaan, vanuit Wijnkoops toespraak op de Groentemarkt, begonnen. Dinsdagochtend formuleerde de delegatie havenarbeiders op het stadhuis duidelijk een eigen eis: meer voedsel moest er

²³ *De Telegraaf*, 4 juli 1917 (ochtended.).

²⁴ *De Vrije Socialist*, 14 juli 1917. De motivatie ging nog een tal van alinea’s door, waarbij Alders zelfs nog een vergelijking van de Nederlandse arbeiders met de rijstetende koelies in Nederlands-Indië wist in te voegen. Alders werd voor zijn daad ontslagen, en de IAMV collecteerde tot in Nederlands-Indië voor ondersteuningsgeld. (Blom, *Niet voor God*, 552-553, 754.)

²⁵ Koejemans, *David Wijnkoop*, 163. SGA; arch.5225, inv.4707, scanno.00729000005. De datum op de kaart, 2 juli, komt overigens niet overeen met de datum die Alders zelf aangeeft.

²⁶ Vgl. Deneckere, *Sire, het volk mort*, 110: in de loop van de 19^e eeuw werd de man met ontbloot bovenlijf, spierbundels en stoere blik steeds belangrijker binnen de socialistische iconografie; de vrouw verdween van de barricade en werd binnen de beeldtaal vooral gehuld in sombere kleding, armoede, enzovoorts.

komen. De mannen waren ook tijdens de plunderingen aanwezig, zij het dat hun steun aan de vrouwen steeds vaker met geweld gepaard ging. Interessant in verband met hun politieke bewustzijn is het plan dat naar het gerucht een honderdtal havenarbeiders hadden opgevat om donderdag naar het huis van de vader van minister Posthuma in Amsterdam te trekken.²⁷ Dit doelwit laat goed een verschuiving binnen de ‘tradities’ van het voedseloproer zien: trok men vanouds naar lokale symbolische doelwitten toe, zoals de vrouwen zich ook in 1917 nog naar het stadhuis begaven, nu handelden de arbeiders nog steeds binnen lokale grenzen maar koos men een ‘nationaal’ doelwit, namelijk (de vader van) de minister voor Landbouw.²⁸ Tijdens de stakingen hielden de mannen er een eigen mobilisatiemethode op na en getuigden zij door het trekken met rode vlaggen van enige socialistische beïnvloeding. Vanaf de vergadering in de Diamantbeurs trokken de socialistische organisaties echter het leiderschap naar zich toe – de stakingsorganisatie viel ook voor hen binnen een geïkt mobilisatiepatroon –, en de uitgebreide socialistische motivering van de staking zoals seinwachter Alders die gaf, was binnen de groep van arbeiders vermoedelijk een uitzondering.

De uitstraling van de arbeiderswijken werd steeds militaristischer: “Er is een stilzwijgend gesloten wapenstilstand. Maar je voelt het: de lucht zit vol electriciteit. Er is spanning – spanning in de mensen en spanning in de militairen en politie. Het volk spreekt van duizenden militairen die er gerequireerd zijn. En over de eilanden rijden sterke cavalerie-patrouilles – acht à tien man, de martiale kolbakken op de hoofden en de karabijnen schuin over den rug.” Op felle wijze besprak men op straat de gebeurtenissen en er gingen oncontroleerbare geruchten rond: de stakingsverhalen werden wilder, de gas- en watertoevoer naar de Eilanden zou worden afgesloten en een onschuldige man die even was komen kijken, zou zonder pardon zijn neergeschoten.²⁹

Het optreden van de politie en militairen de afgelopen dagen moet grote indruk op de arbeiders hebben gemaakt. Het was de vorige avond zowel op de Eilanden als in de Jordaan tot heftige gevechten gekomen, waarbij volgens *De Amsterdamer* zelfs mannen met kleine kinderen kwamen aandragen en hun vrouwen toeriepen deze ‘arme dreumessen’ voor de borst te houden, want ‘daar schiet men toch niet op’. Ook het *Algemeen Handelsblad* vond het optreden van de politie te gortig; de meeste agenten schoten in de lucht, maar een enkele bleef steeds recht voor zich uit vuren.³⁰ De achtergrond van de slachtoffers gaf de gevechten een wrange nasmaak: zo was de 40-jarige groenteventer Mozes van der Glas polshoogte komen nemen, maar werd een waarschuwing voor nieuwsgierige kijkers: dodelijk getroffen, liet hij vijf kinderen en een zwangere vrouw na.³¹ Volgens gegevens van de politie waren er tijdens het gehele oproer in totaal 118 mensen gewond geraakt en tien doden gevallen. Zes van de doden waren jongens onder de 25 jaar; van de gewonden beschikte de

²⁷ SGA; arch.5225, inv.4707, scanno.00729000019 en 20.

²⁸ Deneckere, *Sire, het volk mort*, 16.

²⁹ *De Telegraaf*, 5 juli 1917 (ochtended.).

³⁰ *De Amsterdamer*, no.1598, 4 juli 1917. *Algemeen Handelsblad*, 4 juli 1917 (ochtended.).

³¹ *Algemeen Handelsblad*, 5 juli 1917 (avonded.).

politie van 74 personen over leeftijdgegevens, 26 van hen waren onder de 20 jaar.³² In een vergelijking met de krantenberichten valt op dat het grootste deel van de slachtoffers mannen zijn, en met name jongens onder de 20 jaar. Deze jongens waren allen afkomstig uit arbeiderswijken verspreid over de hele stad; Oostenburg en Kattenburg, de Indische buurt en delen van de Jordaan. *De Telegraaf* ging donderdag bij de families van enkele van deze jonge slachtoffers op bezoek, en uit de emotionele gesprekken met de nabestaanden bleek dat de jongens altijd fatsoenlijk en oppassend waren geweest, en vaak een belangrijke kostwinner binnen het gezin. Slechts uit nieuwsgierigheid waren zij een kijkje gaan nemen en door het ongelukkig toeval getroffen.³³ Deze verhalen over de doden moeten een effect gehad hebben op het buurtgemoed, waarbij vooral de ‘willekeur’, maar wel gericht tegen de arbeiders, van de politie benoemd werd. Frida de Bruin, die de uitstraling van de militairen zelfs met de *Grüne Polizei* vergeleek, herinnerde zich hoe zij met haar broertje Gerard en haar moeder uit school liep: “Een paard steigerde vlak voor ons. De agent die erop gezeten was, gaf andere agenten een teken. ‘Nee, die!’ riep hij, ‘Die met die zwarte omslagdoek!!’ Twee agenten begonnen onmiddellijk op een magere vrouw in te hakken... ’s Avonds zei mamma schamper: ‘Die met die zwarte omslagdoek’ En dat herhaalde zij wel een paar dagen lang verontwaardigd. ‘Die met die omslagdoek!!’ Als zij een voile voor haar gezicht had gehad, zou die agent haar niets gedaan hebben!! ‘Boeve!’ riep Gerardje.”³⁴

Onder de arbeiders zelf kwam echter ook meer geweld voor. Op de Nieuwmarkt spoorde de 51-jarige bootwerker Gerrit Otte, wonende in de Kerkstraat, bij een geïsoleerde plundering van een aardappelwinkel aan tot ongeregeldheden. Toen een agent hem hierop aansprak, antwoordde hij: “Ik steek je hardstikken dood!” en dreigde hierbij met een mes.³⁵ In de middag ging het gerucht dat een troep van driehonderd, voornamelijk vrouwelijke Kattenburgers, gewapend met bajonetten en revolvers, onderweg was naar de Jordaan om zich daar met de bevolking te verenigen. De Jordanese vrouwen waren hier echter niet van gediend: ze hielpen de politie door inlichtingen de groep Kattenburgers te lokaliseren en hadden geconstateerd dat een deel van de vrouwen goed dronken was en een poging had gedaan een tapperij te bestormen. Leek dit bedoeld om de Kattenburgse dames zwart te maken, ook enkele verslaggevers hadden geconstateerd dat de kroegen op deze ‘vrije dag’ volzaten met stakende mannen en de SDAP’er Van der Veen had in een telegram bij de burgemeester om sluiting van de dranklokalen verzocht. Inspecteur Voordewind en Schouw sloten met hun mannen

³² SGA; arch.5168, inv.270, indic.436. Over de precieze aantallen is uiteraard veel te doen, maar deze cijfers komen aardig overeen met de gegevens uit krantenberichten.

³³ *De Telegraaf*, 5 juli 1917 (ochtended.).

³⁴ De Bruin, *Mijn jeugd*, 71-73. Ook in de ‘herdenking’ van het oproer leeft deze onschuldige dood, vgl. het einde van de romancyclus *Griet Manshande* van de volksschrijver Jan Mens. Op de laatste pagina van *Godt alleen d’eere* (Ede 1986) 448 komt de hoofdpersoon Griet om het leven tijdens het aardappeloproer: “Dat zijn soldaten die daar schreeuwen, valt haar plotseling helder in, ze zijn gekomen om de orde te bewaren. Orde? Welke orde? denkt ze gejaagd en ze voelt zich giftig worden. De orde, die het arme volk naar de duivel voert... Eensklaps hoort ze een fluitend gesuis, dicht langs haar hoofd. Ze richt zich op, ze weet niet waarom ze het doet. ‘Niet schieten!’ roept ze, ‘Jezus Christus, niet schieten!!’ (...) Plotseling lijkt het, alsof een vurige adder in haar borst bijt. Een hete pijn slaat door haar heen, de armen vallen neer, haar lichaam zakt naar de grond. ‘Godt alleen de ere,’ prevelt ze.”

³⁵ SGA; arch.5181, inv. 3839, indic. 3592.

de troep Kattenburgers in. Opnieuw trok een van de mannen zijn hemd open, al beantwoordde de politie deze provocatie nu wel met een, missend, schot.³⁶ Hoewel de vrouwen in werkelijkheid nauwelijks bewapend bleken, werd er ook uit het publiek op de politie geschoten. De vorige dag had de politie ook al twee keer te maken gehad met schietende arbeiders, en uit een bezorgd bericht van ‘een vredelievend burger’ aan de politie bleek dat het ook niet zo moeilijk was om aan wapens te komen; de afzender gaf de politie in overweging de uitstalling van vuurwapens in winkelramen (van kleermakers) te verbieden, zodat hierop niet de aandacht van ‘ongewenschte elementen’ gevestigd zou worden.³⁷

Ook door de deelname van jonge jongens veranderde het karakter van het oproer. Het meest extreme voorbeeld hiervan was een beruchte bende uit de Dapperstraatbuurt. Deze ‘pleintjes-gasten’, ‘kruimeldieven’ of ‘zwijntjesjagers’, allen jongens in de leeftijd van 17 tot 19 jaar, brachten met hun bende ‘De Zwarte Hand’ de hele wijk in beroering. Met hun naam verwezen zij wellicht naar de beruchte en gewelddadige, gelijknamige socialistisch-anarchistische groepering uit de 19^e eeuw, en hoewel de groep bij de politie bekend was, vertoonden zij in hun daden meer gelijkenis met de boekenfiguur Pietje Bell. Hun vergaderingen werden belegd in het Oosterpark en daar werden ook de strooptochten besproken en vastgesteld. Na een grote plundering van meelvoorraden in de Pontanusstraat vermoedde de politie de invloed van De Zwarte Hand. Op het eerste adres werd voor de deur een witte substantie gevonden, en de zakken moesten niet geheel dicht zijn geweest, want een spoor van meel leidde de agenten naar de vijf andere adressen en De Zwarte Hand werd van zijn bed gelicht. In de loop van het oproer leidde het gedrag van de jongens ook tot irritatie onder volwassenen. Een verslaggever van *De Telegraaf* had in de Czaar Peterstraat een aantal stakende arbeiders horen klagen over de bandeloosheid van de kwajongens, die bij onschuldige mensen ruiten insloegen en daarmee hun stakingsbeweging onzuiver maakten: “Ziet u nou – die apen van jonges maken den boel an den gang.”³⁸

Tijdens het oproer was het de buurt geweest waarbinnen de arbeiders zich mobiliseerden en hun eisen formuleerden. In tegenstelling tot het Palingoproer van 1886, dat zich in de Jordaan afspeelde en de Kattenburgse bloednacht van 1911, waren de onlusten tijdens het aardappeloproer over de gehele stad verspreid. Een groep als De Zwarte Hand was weliswaar gebonden aan een bepaalde buurt, maar de jonge jongens mobiliseerden zich over de gehele stad. Ook de plunderende vrouwen en stakende mannen trokken de hele stad door op zoek naar voedsel, op weg naar de fabriek of een vergadering of in een optocht met het rode vaandel voorop. Het toppunt van deze verspreiding

³⁶ Ibid. *De Tribune*, no.229, 5 juli 1917. *Algemeen Handelsblad*, 5 juli 1917 (ochtended.). *De Telegraaf*, 5 juli 1917 (ochtended.). Drankgebruik: *Het Volk*, no.5286, 4 juli 1917. *De Telegraaf*, 5 juli 1917. Om welke Van der Veen het gaat is onduidelijk.

³⁷ SGA; arch.5225, inv.4707, scanno.00729000021. SGA; arch.5181, inv. 3839, indic. 3592. Bij een diefstal van aardappelen waren agenten vermoedelijk door een man én een vrouw uit de Molensteeg, Johan Rilgers en Helena Aselaar, met een revolver bedreigd.

³⁸ *Algemeen Handelsblad*, 5 juli 1917 (ochtended. en avonded.). *Het Volk*, no.5287, 5 juli 1917. *De Telegraaf*, 5 juli 1917 (ochtended.).

waren natuurlijk de incidentele gevallen waarin de verschillen de wijken elkaar kwamen ‘helpen’. Van een tactiek waarbij er in verschillende buurten bewust gelijktijdig werd geplunderd om daarmee de politie te verdelen, was echter geen sprake.³⁹ *De Tribune* meende zelfs dat het de politie was, die met haar aanwezigheid de relletjes uitlokte en de buurten een voor een afwerkte. Sterker nog: “Amsterdam is eenvoudig overgeleverd aan politie-woestheid, net als Petersburg in de laatste dagen vòòr de Russische revolutie.”⁴⁰ Het leek er echter op dat de toegenomen aanwezigheid van de politie in de wijken niet zou leiden tot revolutie, maar de buurten juist enigszins uit elkaar dreef. Kattenburgers verwezen de agenten met hun huiszoekingsbevel door naar Wittenburg en de Jordaanse vrouwen hadden met de ‘hulp’ van hun Kattenburgse lotgenoten weinig meer op.

De 24 uren staking van de arbeiders liep intussen bijna ten einde en het RSC besloot nogmaals een oproep te doen tot een massale vergadering. Wegens het afgekondigde verbod op demonstratie en vergadering weken de socialist en arbeiders uit naar de aangrenzende gemeente Watergraafsmeer, waar net als de vorige avond Kitsz en Lansink sr. alsook Van Zelm en Wijnkoop de menigte toespraken. *De Tribune* drukte de volgende dag een prachtig propagandistisch verslag af, waarin de eenheid, vredigheid en solidariteit en daarmee de strijdvaardigheid van de arbeiders werd beklemtoond: “[Deze stemming beving ons] toen wij daar op het terrein aan de Kruislaan de arbeiders zagen komen in hun gelijkmatige passen, als werden zij op een deining voortbewogen, gelijk ontelbare schepjes, komende uit een smalle haven, om zich dan te samen te voegen als één vloot van duizenden. (...) Zoo zaten dan die duizenden arbeiders, opgekomen van uit hun krotten der revolutiebouw van één, twee, drie hoog voor of achter, of uit hun verouderde woningen uit de oude stadswijken, neergehurkt om het primitief ingerichte podium in één groote wijde cirkel, kalm wachtende tot de vergadering zou aanvangen. Er heerschte een heerlijke geest van kameraadschap en eensgezindheid, zooals dit alleen onder strijdende arbeiders kan heerschen.”⁴¹

Uiteraard werden in de eerste plaats de successen van de stakers geroemd; de staking aan de Hembrug zou wegens problemen zelfs nog worden voortgezet. Schattingen over de uiteindelijke aantallen stakers liepen – naar politieke voorkeur – natuurlijk sterk uiteen; toch was het hoe dan ook een grote groep van ergens tussen de 10 en 20.000 stakers. Ook de dienstweigerende militairen kregen lof toegezwaaid, waarbij Wijnkoop als vanzelfsprekend verkondigde dat het ‘wapengeweld der bourgeoisie’ met proletarisch wapengeweld zou worden beantwoord. De vrouwendemonstratie die voor donderdag was afgekondigd en waarop de resultaten van het bezoek van een delegatie van de RSVB onder leiding van Kist en De Vries aan de regering, bekend zouden worden gemaakt, ging

³⁹ Roest van Limburg meende dat de socialisten deze tactiek wel gebruikten (SGA; arch.5225, inv.4707, scanno.00729000125), maar volgens Van der Moer, *De bloedige juliweek*, 76 was dit argument ten onrechte naderhand toegevoegd.

⁴⁰ *De Tribune*, no.229, 4 juli 1917. Wellicht zette de SDP het negatieve propagandabeeld van de politie extra aan, met de mishandelingen in St. Petersburg van de politie door de arbeidersbevolking in het achterhoofd.

⁴¹ *De Tribune*, no.230, 5 juli 1917.

echter niet door: “Wij hebben krachtiger middelen dan de demonstratie, en die tevens de bourgeoisie niet de gelegenheid geven haar bloeddorst te koelen,” aldus Kitsz.

Wijnkoop kon zijn geluk niet op: “Vandaag hebben wij eindelijk het tafellaken doorgesneden tusschen de stadsregering en de arbeiderswereld, tusschen ons en die bloedhonden als Vliegen en Wibaut en Tellegen. Ge hebt u door uw daad van heden gesteld naast de helden der Russische revolutie.”⁴² Met woorden als ‘wij’ en ‘ons’ stelde Wijnkoop zich eindelijk op náást de arbeiders, wat natuurlijk eenvoudiger werd naarmate zijn beeld van de revolutie zich realiseerde. Des te onbegrijpelijker is het dat op dit hoogtepunt hij tegelijkertijd opriep, rust te nemen en de kracht tegen de regering zorgvuldig voor te bereiden en hij vijf dagen later met een afvaardiging bij de minister in Den Haag stond. De dreigbrief van een anonieme arbeider gericht aan de hoofdcommissaris van de ‘H. Hermandad’ die dezelfde dag nog op het politiebureau belandde, moet de radicale socialisten als muziek in de oren geklonken hebben, maar leek niet meer dan een laatste stuiptrekking te zijn, waarin alle elementen van het oproer nog eens samen kwamen: “De berichten die wij gelezen hebbende in de bladen vooral het vuile blad de Courant en de oproerige telegraaf, [die] hinderd ons in geen geval dat er gewonden en dooien zijn. wij laten ons niet meer voorspiegelen door die gouddieven uit den haag vandaan. en dat er geen optocht meer gehouden mag worden laten wij toch niet. wat de militairen betreft gelukkig zijn er mannen genoeg die in geen geval schieten zullen en dat de smerissen het zullen doen, nu dat moeten zullie weten, die krijgen wij later wel weer te pakken, gelukkig krijgen de vrouwen van die smerissen ook hun beurt. nu afgelooopen is het niet; stuur maar militairen, wij komen eerdaags wel op de been en wij zullen alle werk wel neerleggen.”⁴³

In tegenstelling tot wat de briefkaart van deze verhitte arbeider deed vermoeden, liep het aardappeloproer op zijn eind. Met de vergadering op de Kruislaan hadden de socialisten het summum van manipulatie bereikt: “Ge hebt u door uw daad van heden gesteld naast de helden der Russische revolutie.” De socialisten konden nog zo dromen van hun ‘vloot van duizenden arbeiders’, hun revolutietheorieën vonden nauwelijks aansluiting bij het volk. De plunderingen verloren langzaam hun oorspronkelijke opzet: ze bleven weliswaar gericht tegen de oorlog, maar werden steeds gewelddadiger en gericht op producten, tot drank aan toe, die weinig met de schaarste te maken hadden. De staking slaagde relatief goed, maar de eigen eis van meer voedsel had voor de socialistische leiding minder prioriteit. Ook de toenemende gewelddadigheid leidde tot onvrede: er vielen ‘onzinnige’ slachtoffers, aan de hulp van gewapende Kattenburgse vrouwen had men geen behoefte, en de bandeloze jongens van De Zwarte Hand vertroebelden de beweging. Een steeds

⁴² Citaten: *De Tribune*, no.229, 5 juli 1917. Cijfers staking uit verschillende kranten.

⁴³ SGA; arch.5225, inv.4707, scanno.00729000023 en 24. *De Telegraaf* en zijn volkseditie *De Courant* waren goedkope en veelgelezen bladen. Van de sterk opruiende teksten is, zeker in vergelijking met artikelen uit bijv. *De Tribune*, weinig te merken. De herkomst van de briefkaart is moeilijk vast te stellen. Het handschrift van de tekst is slordig; het handschrift van het adres en de aantekening “Afdeling S.D.A.P.” bovenaan de briefkaart zijn in ander, netter handschrift geschreven. Vermoedelijk zit er meer achter de briefkaart, al is het – gezien de inhoud – niet waarschijnlijk dat de kaart uit SDAP-hoek komt. De aantekening duidt dus of op een enorme kloof tussen de SDAP en haar achterban, of is wellicht bedoeld om de SDAP bij de politie zwart te maken.

radicalere minderheid, moest het met de steun van steeds minder arbeiders doen.⁴⁴ De solidariteit tussen de buurten brokkelde af en met de aanvoer van nieuwe aardappelen de volgende dag leek het draagvlak voor het oproer bij het volk verdwenen.

⁴⁴ Rudé, *The crowd in history*, 210 meent dat het onderscheid tussen een militante minderheid en gematigde meerderheid bij traditionele voedselrellen meestal niet opgaat; de voedselrellen werden over het algemeen breed gedeeld. Het verloop van het aardappeloproer vormt hier dus een uitzondering op.